ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA
Vol. XXV, 16 SECTIO G 1978

Instytut Historii i Teorii Państwa i Prawa UMCS
Zakład Historii Państwa i Prawa

Marian Lech KLEMENTOWSKI

Wpływ prawa niemieckich pokojów ziemskich na kształtowanie się pojęcia przestępstwa i kary publicznej do połowy XIII wieku

Влияние права немецких „земских миров” на формирование понятия преступления и публичного наказания до середины XIII века

Der Einfluss des deutschen Landfriedensrechts auf die Entwicklung des Begriffs des Deliktes und der öffentlichen Strafe bis zur Hälfte des 13. Jahrhunderts

UWAGI WSTĘPNE

Średniowiecze stanowiło w dziejach prawa kolejny etap ewolucji środków karnych, prowadzącej od zemsty, poprzez jej ograniczanie w drodze systemu kompozycji, do pojawienia się coraz bardziej dynamicznej ingerencji władzy publicznej. Poszczególne wątki rozwojowe historycznego procesu kształtowania się pojęcia przestępstw i systemu kar przenikały się wzajemnie w czasie i przestrzeni. Proces ten, powszechny nie tylko w skali europejskiej, nie przebiegał wedle jednolicie postępującej linii rozwojowej, cechowały go etapy zastoju, a nawet powroty do form dawniejszych. Typowy w skali stosunków europejskich, zasługuje na szczególną uwagę w odniesieniu do średniowiecznego państwa niemieckiego.

Po upadku imperium karolińskiego postępujący kryzys gospodarczy i kulturalny, połączony z wpływem prymitywnych praw szczepowych ludów germańskich, spowodował zachwianie równowagi prawnej w społeczeństwie i w państwie, co przejawiło się przede wszystkim w zakresie ochrony praw jednostki oraz prawa karnego materialnego i postępowania przed sądami.[1]

[1] Trafnie pisze o tym okresie R. W. Southern (*Kształtowanie średniowiecza*, Warszawa 1970, s. 13), że „pod pozorami władzy, słabszej lub silniejszej, panował galimatias praw i zwyczajów, które trudno było wzajemnie do siebie dostosować

Szczególnie wyraźnie występował ten stan rzeczy od X i XI wieku w państwie niemieckim, gdzie aparat państwowy nie miał możności zabezpieczenia pokoju wszystkim swoim poddanym. Wówczas to w stosunkach między jednostkami, rodami i grupami feudalnymi przy popełnieniu przestępstwa na plan pierwszy wysunęła się instytucja samopomocy w postaci zemsty legalnej. [2] Prawo to, mające charakter archaiczny, stanowiło zespół czynności nie kontrolowanych w szczegółach przez organy państwowe. Zrodziło więc paradoks, bowiem instytucja powołana do strzeżenia pokoju stawała się niejednokrotnie kolejną przyczyną jego zakłócenia, zwłaszcza gdy pokrzywdzony przekraczał w odwecie słuszne granice ustalone przez zwyczaj, powodując łańcuch wzajemnych aktów represyjnych i gwałtów. Pogłębiało to w większym jeszcze stopniu rozstrój społeczny i państwowy i groziło zupełną anarchią.

W celu zapobieżenia tym ujemnym zjawiskom zrodziły się instytucje, które miały przywrócić ład prawny w rozkładających się społecznościach. Dużą rolę w procesie powstawania tych instytucji odegrał Kościół, ogłaszając pokoje Boże *(Pax Dei)* i rozejmy Boże *(Treuga Dei)*. W państwie niemieckim starania te przybrały ostatecznie formę pokojów ziemskich, obejmujących swoim zasięgiem bądź obszar całego ówczesnego państwa *(Reichslandfrieden)*, bądź tylko określone terytoria *(Landfrieden)*.

Pokoje ziemskie w państwie niemieckim badanej epoki były aktami świeckiej władzy publicznej. Istotę ich stanowił całkowity zakaz lub ograniczenie stosowania samopomocy w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości karnej przez wytworzenie *sui generis* prawa o stosowaniu zemsty legalnej, a także zwalczanie innych przestępstw przez wprowadzenie szczególnych norm w dziedzinie prawa karnego i ustroju organów wymiaru sprawiedliwości. Stanowiły więc szczególny system norm, którego zadaniem było neutralizowanie i ograniczanie skutków anarchii, powstałej w wyniku osłabienia funkcji średniowiecznego państwa i prawa. Stały się zarazem przyczyną odradzania się i rozwoju instytucji prawnych, stanowiących nieodzowny składnik organizacji publicznoprawnych.

Zakres chronologiczny rozważań obejmuje okres klasyczny rozwoju instytucji pokojów ziemskich, tj. od początków tej instytucji na ziemiach niemieckich w XI wieku, do pokoju ziemskiego cesarza Fryderyka II

i trudno nawet w nich się rozeznać. Utrzymujące się nadal barbarzyńskie normy prawne kolidowały z przepisami prawa rzymskiego, miejscowymi zwyczajami i przemocą, a obok tego wszystkiego istniał jeszcze labirynt praw kościelnych [...]".

[2] Instytucję tę omówiłem w rozprawie: *Ograniczanie zemsty, jako formy wymiaru sprawiedliwości, przez prawo niemieckich pokojów ziemskich (XI wiek—połowa XIII wieku)*, Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio G, vol. XV (1968), Lublin 1969; tamże źródła i bibliografia problemu.

z r. 1235. Zakres terytorialny — to obszar ówczesnego państwa niemieckiego.

Podstawę źródłową stanowią akty pokojów ziemskich opublikowane w wydawnictwie *Monumenta Germaniae Historica (Constitutiones et acta publica imperatorum et regum)*.[3] Część pokojów ziemskich nie dochowała się jednak w postaci tekstów urzędowych, a znamy je z bardziej lub mniej ścisłych relacji źródeł historycznych. Zarówno niedoskonałość techniki prawodawczej w badanym okresie, będąca wynikiem niskiego poziomu kultury prawniczej, jak też brak formy urzędowej innych tekstów pokojów jest źródłem wielorakich trudności w ich interpretacji i stwarza podstawy do polemik. Stan źródeł uszczuplony jest istotnie z powodu braku ksiąg sądowych i podobnych świadectw praktyki jurysdykcyjnej.

Uzasadnienie podjęcia tego problemu badawczego nie opiera się wyłącznie na braku opracowań tego tematu w polskiej literaturze historycznoprawnej. Problemy te mogą stanowić punkt wyjścia do rozważań nad oddziaływaniem i drogami wpływu praw obcych na ustrój prawny, a szczególnie na wymiar sprawiedliwości w średniowiecznej Polsce. Bezsporny wydaje się fakt, że prawo niemieckich pokojów ziemskich oddziaływało w pewnej mierze na prawo osadnicze ziem polskich w średniowieczu za pośrednictwem *Zwierciadła saskiego*, które szereg norm prawa karnego przejęło z systemu pokojów ziemskich. Potrzebę podjęcia tego rodzaju badań, pozwalających na ustalenie ewentualnych źródeł wpływu praw obcych na prawo polskie, podkreślano już wielokrotnie.[4]

Badaniem problemów prawa karnego, związanych z pokojami ziemskimi, zajmuje się do dziś niemal wyłącznie nauka niemiecka. Mimo że

---

[3] *Legum*, sectio IV, t. I—VIII, Hannoverae 1893—1926 (cyt. dalej: *MG Const.*); również K. Zeumer: *Quellensammlung zur Geschichte der Deutschen Reichsverfassung in Mittelalter und Neuzeit, I Teil*, II Aufl. Tübingen 1913; nieznany tekst pokoju ziemskiego okręgu Waliss z lat 1179—1189 opublikował ostatnio G. Partsch w „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte", Bd. LXXV, Germ. Abt., Weimar 1958 (cyt. dalej: ZdSS, GA). Pokoje ziemskie (cyt. dalej: pz).

[4] Jeśli wymienić tylko ostatnio podnoszone postulaty przez J. Matuszewskiego: *Recepcja prawa niemieckiego w Polsce i na Litwie*, [w:] Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Naukowych, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, R. XX, 9, 1966, s. 9; W. Sawickiego: *Zbiór prawa dla ludzi świeckich w krakowskim rękopisie zbioru Troistego (Collectio Tripartita), Drogi wpływu praw obcych na prawo państwa Piastów w pierwszej połowie wieku XII*, Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio G, vol. VII (1960), Lublin 1961, s. 295 i n.; *id.*: *Wpływ niektórych praw obcych na ustrój prawny państwa pierwszych Piastów (wiek XI—XII)*, Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio G, vol. XI (1964), Lublin 1965, s. 29 i n.; również postulaty konferencji katedr historycznych i prawnych w Kołobrzegu w r. 1967 — por. CPH, XX, z. 1, 1968, s. 251 i n.

stanowiły one przedmiot stosunkowo licznych opracowań naukowych w literaturze obcej, wiele jeszcze dziedzin wymaga dalszych badań, m. in. interesujący jest problem wpływu prawa pokojów ziemskich na kształtowanie się pojęcia przestępstwa i kary publicznej. Osiągnięciu zadowalających wyników przeszkadza jednak nie tylko sam charakter źródeł, utrudniający pełne ujęcie wszystkich aspektów prawa karnego w niemieckich pokojach ziemskich, ale nadmierna schematyzacja wielu badaczy, nie zawsze zgodna z tendencją prawno-ustrojową średniowiecza. Dążenie to, samo w sobie słuszne, zawiera niebezpieczeństwo sztucznego przedstawiania problemu w formie odpowiadającej czasom późniejszym czy nawet współczesnym.[5] Cechą charakterystyczną bywa niejednokrotnie tworzenie stereotypowych schematów, zazwyczaj jednokierunkowych, np. w odniesieniu do rozwoju kary publicznej opieranie się wyłącznie na przeciwieństwie: z jednej strony kary w spisach praw szczepowych państwa frankońskiego *(Volksrecht)*, z drugiej — kary w pokojach ziemskich. Badacze nieświadomie poruszają się w ramach tych schematów, pomijając zagadnienia prawne, istotne dla pełniejszego wyjaśnienia instytucji średniowiecznych. Na przykład w celu zrozumienia poszczególnych instytucji pokojów ziemskich niezbędne jest uwzględnienie nie tylko systemu niemieckiego prawa zwyczajowego czy stanowionego, ale również — obok dawnych praw szczepowych państwa frankońskiego — norm prawa kościelnego, lennego i w pewnym stopniu prawa rzymskiego.

Dalszym niedostatkiem dotychczasowych opracowań jest niedocenianie wpływu czynników gospodarczo-społecznych i polityczno-ustrojowych, a także brak wewnętrznej periodyzacji okresu średniowiecza, co sprawia że procesy rozwojowe instytucji prawnych ujmowane są zwykle całościowo, bez wskazywania na postępowe i wsteczne etapy tego rozwoju. W związku z tym zwrócono szczególną uwagę na stosunkowo wąski, jednak bardzo istotny problem, a mianowicie na wpływ prawa pokojów ziemskich na kształtowanie się pojęcia przestępstwa i kary publicznej w państwie niemieckim do połowy XIII wieku.

---

[5] Na niebezpieczeństwo to zwracał uwagę już M. Patkaniowski: *Wina i kara*, Kraków 1939, s. 4 i n., że w literaturze często „[...] usiłuje się włączać dawne instytucje w ramy nowoczesnych systemów prawnych, w których w rzeczywistości nie ma miejsca dla instytucji średniowiecznych albo też instytucje dawne rozsadzają ramy tego nowoczesnego systemu [...]"; z podobnymi zastrzeżeniami wystąpił G. Kisch w recenzji J. Gernhubera: *Die Landfriedensbewegung im Deutschland bis zum Mainzer Reischlandfrieden von 1235*, Bonn 1952, [w:] *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, XXI, 1953, s. 359 i n.; również E. Schmidt: *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege, III völlig durchgearbeitete und veränderte Aufl.*, Göttingen 1965, s. 70.

I. POJĘCIE PRZESTĘPSTWA

Pokoje ziemskie w badanym okresie używały różnych terminów na określenie przestępstwa, np. *delictum, excessum, iniuria, crimen, scelus, culpa, malum, maleficium, malefactum, forefactum*[6], bądź też określały bezpośrednio sprawcę czynu: *malefactor, praedo, raptor, fur, incendiarius* itp.[7] Obok nich występowało w pokojach ziemskich ogólne określenie stanu bezprawia jako „naruszenie pokoju" — *violatio pacis, corruptio pacis*, a sprawca określany był wtedy jako „gwałciciel pokoju" — *violator pacis, corruptor pacis*.[8]

Pokoje ziemskie badanego okresu nie znały ogólnej definicji przestępstwa, zadowalając się jedynie mniej lub bardziej dokładnym określeniem poszczególnych przestępstw. Stąd też ogólne określenie pojęcia przestępstwa natrafia na trudności. R. His[9] określił przestępstwo „naruszenia pokoju ziemskiego" *(Landfriedensbruch)* jako każde naruszenie pokoju ziemskiego. Definicja R. Hisa, mimo że nie wychodzi poza werbalne objaśnienie naruszenia pokoju ziemskiego, została przyjęta w niemieckiej literaturze historycznoprawnej, choć nie wydaje się jednak w pełni zadowala-

[6] pz. saski z r. 1084, art. 7, 8 (*MG Const.* I, nr 426, s. 609); pz. z r. 1152, art. 5, 6 (*ibid.*, nr 140, s. 196); ronkalijski pz. z r. 1158, art. 4, 5 i 10 (*ibid.*, nr 176, s. 246); reńsko-frankoński pz. z r. 1179, art. 6 (*ibid.*, nr 277, s. 381); pz. z r. 1186, art. 4 (*ibid.*, nr 318, s. 450); pz. Wallise z lat 1179—1189, art. 13 (Partsch: *op. cit.*, s. 96); pz. Hainaut z r. 1200, art. 4, 5 i 12 (*MG Const.* II, nr 425, s. 567); pz. saski z r. 1221, art. 19 (*ibid.* nr 280, s. 395); pz. zwany *Treuga Heinrici* z r. 1224, art. 15 (*ibid.*, nr 284, s. 400); pz. z r. 1234, art. 7 (*ibid.*, nr 319, s. 429); moguncki pz. Rzeszy z r. 1235, art. 2, 15, 18, 21, 22, 24 (*ibid.*, nr 196, ss. 242, 244, 245, 246).

[7] pz. saski z r. 1084, art. 8 (*MG Const.* I, nr 426, s. 609); pz. z r. 1152, art. 13, 16 (*ibid.*, nr 140, s. 198); pz. z r. 1158, art. 7 (*ibid.*, nr 176, s. 246); reńsko-frankoński pz. z r. 1179, art. 9, 16 (*ibid.*, nr 277, s. 382); pz. z r. 1186, art. 1, 3, 4, 5, 13, 22 (*ibid.*, nr 318, s. 450 i n.); pz. saski z r. 1221, art. 16 (*ibid.*, II nr 280, s. 395); pz. zwany *Treuga Heinrici* z r. 1224, art. 7, 17, 23 (*ibid.*, II, nr 284, s. 399 i n.); pz. Brixen z r. 1229, art. 5 (*ibid.*, nr 426, s. 569); moguncki pz. Rzeszy z r. 1235, art. 8, 9, 11, 14, 27 (*ibid.*, II, nr 198, ss. 244, 246).

[8] pz. saski z r. 1084, art. 5 (*MG Const.* I, nr 426, s. 608); bawarski pz. z r. 1094, art. 3 (*ibid.*, nr 427, s. 610); szwabski pz. z r. 1104, art. 1, 2, 6, 7, 8, 9 (*ibid.*, nr 430, s. 614); pz. z r. 1152, art. 2, 6, 7, 10, 11, 17 (*ibid.*, nr 140, s. 195 i n.); pz. z r. 1158, art. 3, 5, 7 (*ibid.*, nr 176, s. 245 i n.); reńsko-frankoński pz. z r. 1179, art. 4, 11, 13, 14 (*ibid.*, nr 277, s. 381 i n.); pz. Wallis z lat 1179—1189, art. 12, 13 (Partsch: *op. cit.*, s. 95); saski pz. z r. 1221, art. 8, 12, 22 (*MG Const.* II, nr 280, s. 395 i n.); pz. zwany *Treuga Heinrici* z r. 1224, art. 8, 10, 13 (*ibid.*, nr 284, s. 400); pz. Brixen z r. 1229, art. 3, 5, 6, 7, 9, 15 (*ibid.*, nr 426, s. 569 i n.); pz. Rzeszy z r. 1235, art. 6: „[...] *in quo violatum fuerit hoc statutum* [...]" (*ibid.*, nr 196, s. 243).

[9] R. His: *Das Strafrecht des deutschen Mittelalter*, I Bd., Leipzig 1920, s. 19.

jąca.[10] Przestępca, który narusza normy prawa pokojów ziemskich dokonuje konkretnego przestępstwa (np. zabójstwa, zranienia, rabunku, podpalenia, kradzieży, poplecznictwa itd.) i przez spełnienie określonego czynu przestępnego ujawnia się jako *violator pacis*. Stąd też można mówić o *violatio pacis* jako zbiorczym określeniu stanów faktycznych, zawierających jednocześnie szczegółowe znamiona konkretnych przestępstw.[11]

Konstrukcję tę spotykamy już w art. 6 pokojów Bożych, ogłoszonych w r. 1083 w Kolonii i w r. 1085 w Moguncji: „[...] *Si* [...] *eam (sc. pacem) violaverit, id est homicidium fecerit aut aliquem vulneraverit vel quolibet alio modo defectaverit* [...]”[12] Również art. 2 szwabskiego pokoju ziemskiego z r. 1104, który regulował sposób wnoszenia skargi przez pokrzywdzonego, odzwierciedlał tendencję zbiorczego określania różnych stanów faktycznych: „[...] *Si quis inculpatus fuerit pro furto vel pro aliqua culpa istius corruptae pacis, ille in quo pax corrupta est* [...] *dicat: «Ille N. in hac re corrupit pacem in me* [...]*» et si inculpatus ad satisfactionem non venerit, reus sit corruptae pacis* [...]”[13] W pozostałych tekstach pokojów ziemskich konstrukcja ta w pełnej postaci rzadko występuje w sposób bezpośredni. Przepisy ograniczały się zwykle do pojedynczych, różnorodnych stanów faktycznych, określając poszczególny czyn, bądź sprawcę czynu, wspólnym mianem: *pacem violavit, pacem infregerit, pacem*

---

[10] E. Schmidt [rec.] — R. His: *Das Strafrecht des deutschen Mittelalter, I Teil*, Leipzig 1920 — ZdSS XLI (ZRG LIV) GA, 1920, s. 443; O. Frommeyer: *Die geschichtliche Entwicklung des Verbrechens des Landfriedensbruchs*, Münster 1929, s. 10 i n.; R. Schröder, E. v. Künssberg: *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*, 7. Aufl., Berlin—Leipzig 1932, s. 836; J. Gernhuber: *op. cit., passim*. Nieprecyzyjna i zbyt szeroka definicja u H. Planitza (*Deutsche Rechtsgeschichte*, II Aufl., Graz—Köln 1961, s. 225): „[...] *als Landfriedensbruch galt insbesondere jede Gewalttat, die innerhalb Burg-, Stadt- und Dorffriedens begangen wurde* [...]”. W. Schnelbögl (*Die innere Entwicklung der bayerischen Landfrieden des 13. Jahrunderts*. Deutschrechtliche Beiträge XIII, Heft 2, Heidelberg 1932, s. 209) łączy pojęcie naruszenia pokoju ziemskiego z naruszeniem przysięgi pokoju ziemskiego; zdaniem P. Heilborna (*Die geschichtliche Entwicklung des Begriffs Landfriedensbruchs*, Z.f.g. SRW, XVIII, 1898, s. 5 i n.) naruszenie pokoju ziemskiego dotyczyło początkowo tylko naruszenia nakazanego lub zaprzysiężonego pokoju.

[11] Można byłoby w tym dostrzec, powierzchowne wprawdzie, podobieństwo do koncepcji przestępstwa *felony* jako generalnego stanu faktycznego w średniowiecznym prawie angielskim. Co do kształtowania się stanów faktycznych przestępstw i relacji pomiędzy *felony* i *misdemeanor* — por. J. Goebel: *Felony and Misdemeanor, A Study in the History of English Criminal Procedure*. Volume one, New York 1937, *passim*; por. również recenzję tej pracy, H. Mitteis — ZdSS LVIII (ZRG LXXI) GA 1938, s. 861; podobnie H. Hattenhauer: *Die Bedeutung der Gottes und Landfrieden für die Gesetzgebung in Deutschland*, Mahrburg 1958/60, s. 224.

[12] *MG Const.* I, nr 424, s. 604; identyczne sformułowanie w pokoju Bożym moguńckim z r. 1085 — *ibid., nr* 425, s. 606 i n.

[13] *Ibid.*, nr 430, s. 614.

violare praesumpserit, *pacem fregerit*, bądź też *violator pacis*. Wśród czynów oznaczonych *expressis verbis* tymi terminami można spotkać bardzo różnorodne stany faktyczne. Były to np.: sprzedaż zboża powyżej ustalonej ceny (pz. z r. 1152, art. 11)[14], atakowanie dóbr wójtostwa lub beneficjum przez osobę pozbawioną ich władania w drodze sądowej (pz. z r. 1152, art. 17)[15], naruszenie pokoju wioskowego przez przekroczenie ogrodzenia wsi w uzbrojeniu (pz. z r. 1179, art. 4)[16], naruszenie prawa podróżnych (pz. z r. 1179, art. 13, z r. 1221, art. 8, z r. 1224, art. 8)[17], prowadzenie zemsty bez uprzedniej zapowiedzi działań (pz. z r. 1224, art. 10)[18], prowadzenie zemsty bez uprzedniego przedłożenia skargi sędziemu (pz. z r. 1229, art. 7)[19], zaniechanie popierania przed sądem skargi o pogwałcenie pokoju (pz. z r. 1221, art. 12, z r. 1224, art. 13)[20], realizowanie roszczeń majątkowych z pominięciem drogi sądowej (pz. z r. 1229, art. 3)[21], niewyrównanie na wezwanie sędziego szkody wyrządzonej bezprawiem (pz. z r. 1229, art. 6)[22], zabójstwo (pz. z r. 1179, art. 5, pz. z r. 1221, art. 5)[23],

---

[14] *Ibid.*, nr 140, s. 197: „[...] *Quicunque vero contra deliberationem ipsius infra anni terminum altius modium et carius vendere praesumpserit, tanquam violator pacis habeatur* [...]".

[15] *Ibid.*, s. 198: „[...] *Quicunque* [...] *ordine iudiciario tam advocatia quam beneficio exutus fuerit, si postmodum ausu temerario advocatiam vel beneficium invaserit, pro violatore pacis habeatur* [...]".,

[16] *Ibid.*, nr 277, s. 381: „*Si quis fugientem inimicum insequitur usque ad villam et inpetu equi, non sua sponte in villa delatus fuerit, in porta villae lanceam et arma quibus absolvi potest abiciat; in villa autem sacramento asserere tenetur, non propria voluntate, set inpetu equi villam intrasse: alioquin violator pacis erit.*"

[17] *Ibid.*, s. 382: *Si viator equitans necesse habuerit pascere equum suum, pedem unum ponat in via et falce vel cultro quantum expedit de frugibus resecet et in via equum suum reficiat et inde nil de frugibus deferat, gramen non incidat, set in ipso gramine equum suum quod satis et pascat. Qui aliter fecerit, pacis violator erit"; MG Const.* II, nr 280, s. 395; *ibid.*, nr 284, s. 399 i n.

[18] *Ibid.*, II, nr 284, s. 400: „*Quicunque alterius inimicus extiterit et ipsum defidare voluerit, tribus diebus antequam nocumenta sibi procuret denuntiet; alioquin* [...] *pacis* [...] *violator habebitur.*"

[19] *Ibid.*, I, nr 426, s. 569; *Si aliquis inimicus est alterius, propterea ipsum non debet offendere in aliquo nec gravare nec captivare, iudice non requisito; quod si quis faceret, pacis violator erit* [...]."

[20] *Ibid.*, II, nr 280, s. 395: „*Quicunque pacem in se ledi proclamabit, nisi in proclamatione ante iudicem permanserit, pacem violavit"; ibid.*, s. 400.

[21] *Ibid.*, I, nr 426, s. 569: „[...] *si vero ab aliquo impetitur, coram iudice conveniatur. Quod si quis non fecerit, pacem violavit.*"

[22] *Ibid.*, II, nr 426, s. 569: „[...] *si ab aliquo in hiis gravatur indebite et contra iustitiam, de hoc coram iudice querimoniam deponat, et si infra XV dies reus commonitus ab iudice non satisfaceret iniuriam passo, pacem violavit*".

[23] *Ibid.*, I, nr 277, s. 381: „*Si quis hanc pacem homicidio infregerit* [...]"; *ibid.*, II, nr 280, s. 394: „*Quicunque vero contra pacem ordinatam aliquem occiderit* [...]."

noszenie broni nocną porą w obrębie murów miasta (pz. z r. 1229, art. 9)[24], rabunek dokonany nocą (pz. z r. 1229, art. 9)[25], poplecznictwo (pz. z r. 1229, art. 15).[26]

Spotyka się wreszcie w prawie pokojów ziemskich badanej epoki normy nie zawierające zwrotów *violatio pacis, violator pacis* itp., a które bez wątpienia dotyczyły przestępstw naruszenia pokoju ziemskiego. Odnosi się to zwłaszcza do tych stanów faktycznych przestępstw, które w innych tekstach pokojów ziemskich określane były jako *violatio pacis*. Ta różnorodność określeń przestępstw i chwiejność terminologiczna w tekstach pokojów ziemskich badanej epoki była wynikiem ówczesnego stanu kultury prawniczej i braków techniki prawodawczej w państwie niemieckim.

Dyskusyjny w niemieckiej literaturze historycznoprawnej jest problem, czy przestępstwo naruszenia pokoju ziemskiego odnosi się do każdego czynu zabronionego przez prawo pokojów ziemskich, czy też należy zawęzić je do specyficznych typów przestępstw związanych ze stosowaniem zemsty legalnej w sposób sprzeczny z zasadami przewidzianymi przez prawo pokojów ziemskich (tzn. bez uprzedniej zapowiedzi działań nieprzyjaznych zwanej *diffidatio*, stosowaniu jej wobec osób, miejsc, przedmiotów objętych trwałym pokojem *(firmam pacem)* lub w czasie, kiedy stosowanie zemsty było wyłączone itd.).[27] Teksty pokojów ziemskich badanego okresu nie dostarczają dostatecznie wyraźnych przesłanek do przeprowadzenia tego rodzaju rozróżnienia. Natomiast przytoczone wyżej różnorodne stany faktyczne określane *expressis verbis* wspólnym mianem *pacem violavit, violator pacis* itp., wykluczają możliwość i celowość zawężania pojęcia przestępstwa naruszenia pokoju do jego specyficznych typów. Należy więc ograniczyć się do stwierdzenia, że wedle pojęć ówczesnej epoki naruszeniem pokoju ziemskiego był czyn zabroniony karą

---

[24] *Ibid.*, I, nr 426, s. 570: *„Quicunque Brixine in nocte in armis deprehensus fuerit* [...] *pacem violavit.”*

[25] *Ibid.*, nr 426, s. 570: *„*[...] *aut aliquid violenter abstulerit, pacem violavit.”*

[26] *Ibid.*, I, nr 426, s. 570: *„Si quis vero ipsum observaret aut aliquod refugium prestaret, tanquam pacis violator habebitur* [...].”

[27] Rozróżnienie to przeprowadzali m.in. His: *op. cit.*, I, s. 20; Heilborn: *op. cit.*, s. 5 i n.; A. Coulin: *Die Wüstung. Ein Beitrag zur Geschichte des Strafrechts unter besonderer Berücksichtigung des deutschen und französichen Hochmittelalters*, Z.f.v. RW, XXX II Bd., III Heft, 1915, s. 435 i n.; L. v. Bar: *Geschichte des Deutschen Strafrechts und der Strafrechtstheorien*, Berlin 1882, s. 60 i n., 91 i n.; O. v. Zallinger: *Der Kampf um den Landfrieden in Deutschland während des Mittelalters*, MJÖG, 4 Erganzungsband, Innsbruck 1893, s. 454; L. Huberti: *Studien zur Rechtsgeschichte des Gottesfrieden und Landfrieden*, Ansbach 1892, s. 11; Th. Wüstendörfer: *Das baierische Strafrecht des 13 und 14 Jahrhunderts*, München 1942, s. 73; ostatnio również szwedzki uczony G. Åqvist: *Frieden und Eidschwur, Studien zum mittelalterlichen Recht*, Lund 1968, s. 33.

publiczną lub prywatną przez prawo pokoju ziemskiego, dokonany w czasie jego obowiązywania i na obszarze objętym mocą obowiązującą tego pokoju.

Pod wpływem prawa pokojów ziemskich ulegały stopniowej zmianie poglądy prawne na istotę przestępstwa. O ile w okresie wcześniejszym, w prawach szczepowych państwa frankońskiego, na pierwszy plan wysuwała się koncepcja prywatnoprawnego ujmowania przestępstwa i szerokie zastosowanie miał system kar prywatnych — kompozycyjnych, o tyle prawo pokojów ziemskich starało się wysunąć na plan pierwszy element publicznoprawny.[28] Pokoje ziemskie zmierzały bowiem przede wszystkim do likwidacji niepewności prawa i skutków anarchii feudalnej w drodze surowego karania coraz szerszego kręgu przestępstw karą publiczną. Zaostrzenie odpowiedzialności karnej, w szczególności szerokie stosowanie kar na życiu i ciele oraz walka z instytucją zemsty legalnej (początkowo tolerowanej, a u schyłku badanej epoki zepchniętej do roli prawa subsydiarnego) [29], miały stanowić podstawowe przesłanki zabezpieczenia pokoju wewnętrznego i porządku w państwie. Rozszerzenie się zakresu przestępstw podlegających karom publicznym sprawia, że celem wymiaru sprawiedliwości karnej staje się zwalczanie przestępczości w interesie ogółu. W wyniku tego ściganie przestępstw, zwłaszcza tych, które stanowiły szczególnie niebezpieczne zagrożenie pokoju wewnętrznego, stało się zadaniem nie tylko pokrzywdzonego, ale w stopniu coraz większym zadaniem ogółu. Stąd w prawie pokojów ziemskich zarysowała się tendencja wciągania całego społeczeństwa do udziału w ściganiu przestępstw. W badanej epoce instytucjami powołanymi do ścigania i sądzenia przestępstw pod rządem pokojów ziemskich była, obok sądów, zemsty legalnej i pozasądowego wymiaru sprawiedliwości karnej z urzędu, specyficzna forma udziału ludności w ściganiu przestępstw. Miała ona na celu zmobilizowanie w służbie ładu prawnego możliwie dużych sił, które przeciwstawiałyby się szerzeniu przestępczości wobec słabości i niedowładu aparatu sądowo-administracyjnego.[30]

Poza tym formalną przesłanką skutecznego wymiaru sprawiedliwości karnej w prawie pokojów ziemskich była zasada, że kary publiczne miały dotyczyć zwykle w jednakowym stopniu wszystkich przestępców, bez

---

[28] Schmidt: *Einführung...*, s. 57; H. Conrad: *Deutsche Rechtsgeschichte*, Bd. I, 2. neubearbeitete Aufl., Karlsruhe 1962, ss. 438, 448; H. Hirsch: *Die hohe Gerichtsbarkeit im Mittelalter*, II Aufl., Weimar 1958, s. 152 i n.; co do wpływu Kościoła na zmianę charakteru świeckiego prawa karnego w państwie frankońskim por. G. Schubert: *Die Einfluss des kirchlichen Rechts auf das weltliche Strafrecht der Frankenzeit*, Münster 1937, s. 15 i n.

[29] Klementowski: *op. cit.*, s. 220.

[30] Szersze przedstawienie tego problemu wykracza poza ramy niniejszego artykułu — będzie przedmiotem odrębnego opracowania.

względu na ich stanowisko społeczne [31], czego wyrazem była anonimowa formuła: *si quis, qui, quicunque* itp. Ten formalny wymóg prawa, aby przestępcy w jednakowym stopniu, bez względu na stanowisko społeczne, groziła kara publiczna nie oznacza wprawdzie, że sprawca czynu wywodzący się z wyższych stanów w rzeczywistości zawsze podlegał tej karze na równi z przedstawicielem stanów niższych, niemniej stanowił on wyraz dążeń pokojów ziemskich do ochrony interesów publicznych.

Kształtowanie się nowych koncepcji w prawie pokojów ziemskich było, jak się wydaje, wynikiem wzajemnego oddziaływania i ścierania się idei i koncepcji różnorodnych systemów prawa w badanej epoce: dawnego prawa plemiennego, prawa szczepowego, lennego, kościelnego i w mniejszym stopniu rzymskiego.

Mimo uporczywej walki ze strony pokojów ziemskich, przetrwały relikty dawnego prawa plemiennego, w którym dominował pogląd, że przestępstwem jest złamanie pokoju, rozumianego jako stały, niezmienny stan rzeczy wytworzony w drodze zwyczaju lub aktów prawnych. Naruszenie tego pokoju powodowało przede wszystkim reakcję ze strony pokrzywdzonego i jego rodu, który mógł stosować zemstę legalną, załagodzić konflikt w drodze postępowania pojednawczego (sądowego lub pozasądowego), bądź wystąpić ze skargą na drogę postępowania sądowego w celu uzyskania zadośćuczynienia w postaci kary prywatnej — kompozycyjnej. Zakres czynów zagrożonych karą publiczną i ściganych z urzędu był niewielki, należy jednak pamiętać, że panującemu i jego urzędnikom przysługiwało ponadto prawo do pozasądowego wymiaru sprawiedliwości karnej z urzędu.[32]

Na kształtowanie się nowych pojęć przestępstwa w prawie pokojów ziemskich, obok dawnego prawa plemiennego, mogły oddziaływać konstrukcje karnego prawa lennego z centralną instytucją tzw. felonii, tj.

---

[31] Por. m.in. Schmidt: *Einführung...*, s. 60; Hirsch: *op. cit.*, s. 153 i n.; His: *op. cit.*, Bd. I, s. 360 i n. Nie dotyczyło to osób stanu duchownego, którzy korzystali z *privilegium fori* i odpowiadali wedle prawa kościelnego przed sądami duchownymi — por. His: *op. cit.*, s. 365; P. Hinschius: *Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*, Bd. V, Berlin 1895, s. 409 i n.

[32] W. Sawicki: *Pozasądowy wymiar sprawiedliwości karnej z urzędu we wczesnym średniowieczu*. Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio G, vol. V (1958), Lublin 1959, *passim*; J. Makarewicz: *Einführung in die Philosophie des Strafrechts auf entwicklungsgeschichtliche Grundlage*, Stuttgart 1906, s. 238 i n. podkreśla znaczenie uprawnień panującego do sądzenia wedle swobodnego uznania *in gratia, nostrae gracie, in iram nostrae indignationis* — dla procesu przekształceń publicznoprawnego charakteru prawa karnego.

sprzeniewierzenia się obowiązkowi wierności feudalnej [33], konstrukcją zbliżoną, wprawdzie tylko powierzchownie, do zbiorczego określenia *violatio pacis*.

Nie można pominąć oddziaływania idei prawa kościelnego, które łączyło koncepcję występku z pojęciem grzechu *(peccatum)*, tj. przeciwstawieniem się woli Boga lub złamaniem jego nakazów.[34] Koncepcja ta szczególnie silnie ujawniła się w pokojach Bożych, które poprzedziły pojawienie się pokojów ziemskich w Niemczech i z których pokoje ziemskie zaczerpnęły szereg pojęć i zasad. Pokoje Boże, których celem miało być przywrócenie pokoju i ładu zakłóconego przez grzechy [35], w treści swej wprost nawiązywały do Boga jako źródła i podstawy tej instytucji.[36] Na przykład wedle brzmienia pokoju Bożego z Arles z połowy XI wieku, pokój ten był „[...] *divina inspirante misericordia de coelo nobis transmissam* [...]" [i dalej w tym pokoju] „[...] *Credimus namque istam causam a Deo nobis coelitus inspiratam divina opitulatione, quia apud nos, ut credimus, nihil boni agebatur, quando a Deo populo suo transmissa est* [...]".[37]

Również niemieckie pokoje Boże: koloński z r. 1083 i moguncki z r. 1085 mówią o sobie jako *pia institutio, pia constitutio* przyrzeczonej Bogu *(Deo promissa)*, przy czym koloński pokój Boży dodatkowo podkreśla w art. 15: „[...] *Ac per omnes fideles meminisse oportet, non homini sed soli Deo*

---

[33] G. Waitz: *Deutsche Verfassungsgeschichte*, Bd. VI, II. Aufl., Berlin 1896, s. 96 i n.; F. L. Ganshof: *Feudalism*, London 1960, s. 90 i n.; co do relacji „felonii" i *crimen laesae maiestatis* — por. H. Lieberich: *Kaiser Ludwig der Baier als Gesetzgeber*, ZdSS LXXVI (ZRG LXXXIX) GA, 1959, s. 198 — gdzie również dalsza literatura.

[34] Co do pojęcia por. G. Geib: *Lehrbuch des Deutschen Strafrechts, Erster Band Geschichte*, Leipzig 1861, s. 125 — krytycznie M. Myrcha: *Prawo karne, Kara*, t. II, Warszawa 1960, s. 35 i n. Odnośnie do pojęcia koncepcji grzechu w okresie państwa frankońskiego i jej znaczenia dla kształtowania się wzorców zachowań por. S. Piekarczyk: *Barbarzyńcy i chrześcijaństwo*, Warszawa 1968, ss. 72 i n., 157 i n. O występowaniu terminu *peccatum* w aktach królewskich dynastii saskiej i salickiej w Niemczech — por. H. Krause: *Königtum und Rechtsordnung in der Zeit der sächsischen und salischer Herrscher*, ZdSS LXXXII (ZRG XCV) GA, 1965, s. 40 i n. O wpływach prawa kanonicznego na ujęcie istoty przestępstwa jako grzechu i dominacji czynnika sakralnego w pojęciu przestępstwa w prawie polskim jeszcze w XVIII wieku — por. ostatnio A. Lityński: *Przestępstwa polityczne w polskim prawie karnym XVI—XVIII wieku*, Katowice 1976, s. 133.

[35] Na przykład w art. 1 kolońskiego pokoju Bożego: „[...] *pacem, quam peccatis nostris exigentibus continuare non potuimus* [...]" (*MG Const.* I, nr 424, s. 603).

[36] Na niedocenianie tego faktu przez niemiecką literaturę historycznoprawną zwraca uwagę R. Bonnaud-Delemare: *Fondement des institutions de paix au XIe siècle*, [w:] *Mélanges d'histoire du Moyen Age dédiés à la mémoire de Louis Halphen*, Paris 1951, s. 19 i n., a zwłaszcza s. 26.

[37] *MG Const.* I, nr 419, s. 597.

hanc pacem promissam fuisse et tanto tenacius firmiusque observandam esse [...]".[38] Pokój Boży miał więc obowiązywać wszystkich wiernych--członków Kościoła, a u podstaw jego obowiązywania leżało przeświadczenie o możliwości uzyskania tą drogą zbawienia.[39] Pogwałcenie prawa pokojów Bożych pociągało za sobą przede wszystkim sankcje kościelne [40] od pozbawienia korzystania z sakramentów, pozbawienia wiatyku, do odłączenia od wspólnoty chrześcijańskiej w drodze ekskomuniki i anatemy.[41] Konstrukcja naruszenia pokoju Bożego *violatio pacis Dei* z formalnego punktu widzenia stanowi, podobnie jak naruszenie pokoju ziemskiego *(violatio pacis)*, zbiorcze określenie występków przeciwko pokojowi, przy czym z uwagi na szczególne umocowanie pokoju Bożego *(Deo promissum)* i odwoływaniu się do Boga jako źródła i podstawy pokoju, miała ona w dużym stopniu charakter sakralny. Najsilniej ten sakralny charakter wyraża się w przyjęciu przez pokój Boży narbonneński z r. 1054 [42] koncepcji świętokradztwa *(sacrilegium)* [43], w wyniku czego utożsamiano „zabicie chrześcijanina" z „rozlewaniem krwi Chrystusowej".[44] Wprawdzie bezpośrednich wpływów koncepcji *sacrilegium* nie znajdujemy w prawie niemieckich pokojów Bożych, nie można jednakże, jak się wydaje, wyłączyć możliwości jej oddziaływania na świadomość prawną ówczesnego społeczeństwa.[45]

Sakralny charakter wyrażał się również w instytucji rozejmu *(treuga)*, tj. wyłączeniu możliwości atakowania innego chrześcijanina w określonych dniach tygodnia (od czwartku do niedzieli włącznie), okresach postu, adwentu i świąt kościelnych, a zwłaszcza w religijnej motywacji tej in-

---

[38] *Ibid.*, nr 424, s. 605; nr 425, s. 607.

[39] Na przykład pokój Boży z Arles, art. 1 i 3 (*ibid.*, nr 419, s. 596 i n.); por. również Bonnaud-Delemare: *op. cit.*, s. 22.

[40] Co do występowania kar świeckich w pokojach Bożych i ich kontrowersyjnego charakteru — por. Gernhuber: *op. cit.*, s. 50 i n.; tamże krytyka dotychczasowych poglądów.

[41] Por. koloński pokój Boży z r. 1083, art. 13 i 15 (*MG Const.* I, nr 424, s. 605); moguncki pokój Boży z r. 1085, art. 13 (*ibid.*, nr 425, s. 607); por. również V. Achter: *Über der Ursprung des Gottesfriedens*, Krefeld 1955, *passim.*

[42] „[...] *qui christianum occidit, sine dubio Christi sanguinem fundit* [...]" por. C. J. von Hefele: *Conciliengeschichte*, IV Bd., 2 Aufl., Freiburg 1879, s. 780; tekst — *Mansi, Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, vol. XIX, Venedig 1774, s. 827 i n.

[43] Co do pojęcia por. Hinschius: *op. cit.*, Bd. V, Berlin 1895, s. 226 i n., 758; również Geib: *op. cit.*, Bd. I, s. 136.

[44] Bonnaud-Delemare: *op. cit.*, s. 25; Achter: *op. cit.*, ss. 10, 15; K. S. Bader w recenzji pracy V. Achtera, ZdSS LXXIII (ZRG LXXXVI) GA, 1956, s. 432; H. Hoffmann: *Gottesfriede und Treuga Dei*, Stuttgart 1964, s. 95.

[45] Termin *sacrilegium* użyty został już za panowania Konrada I na synodzie w Altheim na oznaczenie naruszenia przysięgi złożonej królowi oraz knowania przeciwko władcy — cap. 23 (*MG Const.* nr 433, s. 624).

stytucji, która miała oddziaływać na ówczesne społeczeństwo. Wyłączenie czterech dni tygodnia (od czwartku do niedzieli włącznie) starano się uzasadniać związanymi z kultem zdarzeniami z życia Chrystusa: czwartek — na pamiątkę Ostatniej Wieczerzy i Wniebowstąpienia, piątek — na pamiątkę Męki, sobotę — złożenia do Grobu, niedzielę — Zmartwychwstania.[46] Tej motywacji religijnej nie znajdujemy wprawdzie w tekstach niemieckich pokojów Bożych, podobnie jak i pokojach ziemskich, które samą instytucję *treugi* przejęły w ograniczonym zakresie. Można jednak sądzić, że dzięki tradycji chrześcijańskiej zachowana została w świadomości prawnej ówczesnego społeczeństwa, na co wskazuje zamieszczenie jej przez Eike von Repkowa w *Zwierciadle saskim* (*Landrecht*, II 66 § 2).[47]

Stosunkowo mniejszy wpływ na kształtowanie się pojęcia przestępstwa w prawie pokojów ziemskich badanej epoki wywarło, jak się wydaje, prawo rzymskie justyniańskie, ponieważ pokoje ziemskie w swoim założeniu wykazywały odrębny charakter. Zasadniczą różnicą było przyjęcie przez system prawa pokojów ziemskich koncepcji pokoju *firma pax*, ograniczonego do określonego kręgu osób, rzeczy, miejsc i czasu, a ponadto uznanie zemsty jako środka wymiaru sprawiedliwości — a więc instytucji obcych dla prawa rzymskiego, które nie znajdują odpowiednika w *Corpus Iuris*.[48] Stąd też prawo rzymskie nie mogło stanowić dla systemu prawa pokojów ziemskich bezpośredniego wzoru, zwłaszcza dla tych pokojów, które dopuszczały w mniejszym lub większym zakresie prawo zemsty legalnej. Nie można jednak wykluczyć możliwości przenikania niektórych pojęć i instytucji rzymskiego prawa karnego za pośrednictwem wykształconych prawniczo jurystów, znajdujących się na dworze monarchy lub książąt, którzy współpracowali przy redakcji poszczególnych pokojów ziemskich.

Oddziaływanie idei prawa rzymskiego tą drogą można zauważyć zwłaszcze w pokoju ziemskim z r. 1235, ogłoszonym przez cesarza Fryderyka II na zjeździe w Moguncji, gdzie w otoczeniu cesarza znajdowali się wykształceni prawniczo sycylijscy sędziowie nadworni.[49] Pewne ślady oddzia-

---

[46] Bonnaud-Delemare: *op. cit.*, s. 24 i n.

[47] *Sachsenspiegel Landrecht*, Herausgegeben von K. A. Eckhardt, Göttingen—Berlin—Frankfurt 1955, s. 186 i n.

[48] H. Coing: *Römisches Recht in Deutschland, Ius Romanum Medii Aevi, Pars V*, 6, Mediolani 1964, s. 41 i n.

[49] Coing: *op. cit.*, s. 43 i n.; H. Mitteis: *Zum Mainzer Reichslandfrieden von 1235* [w:] *Die Rechtesidee in der Geschichte. Gesammelte Abhandlungen und Vorträge*, Weimar 1957, ss. 387—417; P. Zinsmaier: *Zur Diplomatik der Reichsgesetze Friedrichs II. (1216, 1220, 1231—32, 1235)*, ZdSS LXXX (ZRG XCIII) GA 1963, s. 113 i n.; G. Kallen: *Friedrich Barbarossas Verfassungsreform und das Landrecht des Sachsenspiegels*, ZdSS LVIII (ZRG LXXI) GA 1938, s. 565 i n.

ływania rzymskiego pojęcia przestępstwa, które w moguncklm pokoju ziemskim cesarza Fryderyka II z r. 1235 łączyło złamanie ustanowionego przez cesarza prawa z nielegalnym przeciwstawieniem się władcy, którego najjaskrawszą postacią była zbrodnia obrazy majestatu *(crimen laesae maiestatis)*[50], można odnaleźć w arendze tego pokoju *(in fine)*: „[...] *Quas in publica munimenta redactas in universis et singulis iussimus inviolabiliter observari, pena contra trangressores* s a c r a r u m c o n s t i t u t i o n u m *edita, prout* v i o l a t e m a i e s t a t i s *decus et facilitas exigit delinquentis* [...]".[51] Trudno jednak ocenić, czy sformułowanie to stanowi tylko zapożyczony z prawa rzymskiego zwrot stylistyczny. Należy poza tym zaznaczyć, że pojawia się ono w pokojach ziemskich dopiero u schyłku badanej epoki i stąd jego znaczenie dla koncepcji przestępstwa całego systemu pokojów ziemskich wydaje się ograniczone.[52]

Należy podkreślić, że ujawniające się w prawie pokojów ziemskich zmiany w koncepcji przestępstwa były wynikiem wzajemnego oddziaływania i ścierania się idei i koncepcji różnych systemów prawa w badanej epoce: reliktów dawnego prawa plemiennego, prawa szczepowego, prawa lennego, kościelnego i w mniejszym stopniu prawa rzymskiego. Były również koniecznym następstwem wymogów nowych czasów i nowych warunków ekonomiczno-społecznych. Pod wpływem zmian gospodarczych, wzrostu gospodarki towarowo-pieniężnej na wsi w miejsce dotychczasowego systemu willikacyjnego, powstawania lokalnych rynków zbytu, rozwoju rzemiosła i handlu, wzrostu wewnętrznej kolonizacji, powstawania i rozwoju miast, wzrostu zapotrzebowania na ludzką siłę roboczą, zrodziła

---

[50] Odnośnie do tego pojęcia w prawie rzymskim por. W. R e i n: *Das Kriminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinian*, Neudruck der Ausgabe Leipzig 1844, Darmstadt 1962, s. 504 i n., 528 i n.; Th. M o m m s e n: *Römisches Strafrecht*, Unveränderte photomechanischer Nachdruck der 1899, Graz—Austria 1955, s. 538 i n.; G e i b: *op. cit.*, Bd. I, s. 45. O oddziaływaniu ogólnej koncepcji *crimen laesae maiestatis* w państwie niemieckim od panowania Ottonów oraz o występowaniu tego terminu w formułach zagrożeń karnych dokumentów cesarskich — por. ostatnio C o i n g: *op. cit.*, s. 33 i n., ponadto również K r a u s e: *op. cit.*, ss. 18, 66; W a i t z: *op. cit.*, Bd. VI, s. 492; H i s: *op. cit.*, Bd. II, s. 36 i n.; H. A p p e l t: *Die Kaiseridee Friedrich Barbarossas*, Oesterreichische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Sitzungsberichte 252 Bd. 4, Abhandlung, Wien 1967, s. 13.

[51] *MG Const.* II, nr 196, s. 242.

[52] Naruszenie pokoju ziemskiego określone jest bezpośrednio jako *crimen laesae maiestatis* w pokoju ziemskim cesarza Fryderyka III z r. 1467, por. H. A n g e r m e i e r: *Begriff und Inhalt der Reichsreform*, ZdSS LXXV (ZRG LXXXVIII) GA, 1958, s. 191. Na wcześniejsze stosowanie pojęcia *crimen laesae maiestatis* na określenie naruszenia pokoju ziemskiego w akcie cesarza Ludwika Bawarskiego z 5 sierpnia 1338 r. wskazuje L i e b e r i c h: *op. cit.*, s. 198 i n.

się potrzeba i konieczność podjęcia walki z nasilającą się falą rozbójnictwa, aktów gwałtu i wojen prywatnych, będących częstokroć zwyrodniałą postacią zemsty legalnej, która prowadziła przede wszystkim do zniszczeń gospodarczych i wyludnienia państwa.

II. POJĘCIE KARY

Skutkiem prawnym popełnionego przestępstwa mogła być w badanej epoce trojakiego rodzaju sankcja prawna.

Po pierwsze, pokrzywdzony mógł wraz ze swymi współrodowcami, osobami związanymi z nim stosunkiem lennym, drużynnym, wymierzyć sprawiedliwość w drodze zemsty legalnej, bez udziału organów państwowych, stosując środki oraz formę przewidzianą przez prawo pokojów ziemskich. [53] Środki stosowane w tym trybie stanowiły więc surogat kary [54], uznawanej wówczas i tolerowanej przez społeczeństwo i państwo. Zadawanie dolegliwości sprawcy czynu przez osobę prywatną stanowiło sankcję fakultatywną, uzależnioną od uznania osób uprawnionych. Mogli oni bądź dokonać zemsty, bądź też odstąpić od jej wykonywania i pojednać się z krzywdzicielem w drodze układu o charakterze prywatnoprawnym, zawartego w sądzie lub pozasądowego, przyjmując okup w postaci opłaty kompozycyjnej.

Drugi więc rodzaj sankcji karnej stanowiła kara kompozycyjna, w której obok pokrzywdzonego i jego bliskich partycypowało również państwo.[55] Trzecim rodzajem sankcji karnej w badanej epoce mogła być kara stanowiąca zemstę publiczną, ujemną reakcję społeczeństwa [56], wymierzona przez powołane do tego organy władzy.

---

[53] Klementowski: *op. cit.*, s. 218 i n.

[54] Makarewicz: *op. cit.*, s. 251 i n.; *id.*: *Zbrodnia i kara*, Lwów 1922, s. 114 i n.; Myrcha: *op. cit.*, s. 62; H. Grajewski: *Kara śmierci w prawie polskim od połowy XIV wieku*, Warszawa 1956, s. 48.

[55] W nauce od dawna toczy się dyskusja, czy opłaty kompozycyjne można określić mianem kar. Ostatnio V. Achter: *Geburt der Strafe*, Frankfurt am Main 1951, s. 13 i n. neguje tę możliwość i podkreśla, że zadaniem opłat kompozycyjnych było przywrócenie w sposób magiczny naruszonego porządku. Krytycznie do tych twierdzeń ustosunkowuje się K. S. Bader w recenzji pracy V. Achtera — ZdSS LXIX (ZRG LXXXI) GA, 1952, s. 440 i n.; również A. Schmitt-Weigand: *Rechtspflegedelikte in der fränkischen Zeit*, Berlin 1962, s. 131 i n., gdzie również znajduje się przegląd poglądów; G. Radbruch [w:] G. Radbruch, H. Gwinner: *Geschichte des Verbrechens*, Stuttgart 1951, s. 15; Conrad: *op. cit.*, s. 169.

[56] Por. m. in. Makarewicz: *Einführung...*, s. 267 i n.; W. Maisel: *Poznańskie prawo karne do końca XVI wieku*, Poznań 1963, s. 108; Myrcha: *op. cit.*, s. 6 i n.; Bader: *op. cit.*, s. 442.

Szczególnie interesujące są dwa rodzaje sankcji występujące w prawie pokojów ziemskich badanego okresu, zanikający i coraz bardziej wypierany system kar kompozycyjnych oraz system kar publicznych.

System kar kompozycyjnych, będący korelatem prawa zemsty legalnej, wiązał się, jak wiadomo, z zadośćuczynieniem materialnym na rzecz pokrzywdzonego i jego bliskich oraz z kwotą za naruszenie pokoju na rzecz reprezentanta władzy publicznej (tj. panującego lub urzędnika sądowo-administracyjnego).[57]

Kompozycja była karą prywatną. Jako represja karna za naruszenie ładu prawnego zawierała zarówno element kary, jak i elementy zadośćuczynienia materialnego na rzecz pokrzywdzonego.[58] Zadośćuczynienie materialne na rzecz pokrzywdzonego stanowiło nie tylko wykup od zemsty, ale również, uwzględniając naruszoną sferę materialnych praw jednostki, mieściło w sobie element odszkodowawczy.[59] Jednakże ścisłe rozróżnienie elementów karnoprawnych i cywilnoprawnych w rozumieniu współczesnego prawa nie wydaje się możliwe w prawie badanej epoki z uwagi na brak abstrakcyjnych pojęć prawnych. Zróżnicowanie to wystąpiło dopiero z chwilą wykrystalizowania się stosunków poddańczych. Wówczas w przypadku zabójstwa w kręgach ludności chłopskiej poszkodowanym był nie tylko ród zabitego, ale również jego pan feudalny. Stąd opłata na rzecz pana w przypadku zabicia jego poddanego, które wiązało się z uszczerbkiem siły roboczej, miała charakter odszkodowania natury cywilnoprawnej.[60]

---

[57] H. Brunner: *Deutsche Rechtsgeschichte*, II Bd., II Aufl., München—Leipzig 1928, ss. 794—809; Gernhuber: *op. cit.*, s. 10; H. Mitteis: *Der Staat des hohen Mittelalters*, 4 Aufl., Weimar 1968, s. 163, Schmitt-Weigand: *op. cit.*, s. 132; His: *op. cit.*, Bd. I, ss. 367 i n., 608 i n.; K. Amira: *Grundriss der germanischen Rechts*, 3 Aufl., Strassburg 1913, s. 244; H. Schreuer: *Die Behandlung der Verbrechenskonkurrenz in der Volksrechten, Untersuchungen zur Deutschen Staats und Rechtsgeschichte herausgegeben von O. Gierke*, 50 Heft, Breslau 1896, s. 96 i n.

[58] Wśród wielu dyskusyjnych teorii, oryginalny pogląd prezentuje Z. Radwański: *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową*, Poznań 1956, s. 31 i n.; według niego „[...] kompozycja była zadośćuczynieniem, które równocześnie pełniło funkcję karną [...] u podstaw jej zastosowania leżała polityka kryminalna państwa [...].

[59] His: *op. cit.*, Bd. I, s. 597; Planitz: *op. cit.*, ss. 110, 227; Schmitt-Weigand: *op. cit.*, s. 132; K. Binding: *Die Entstehung der öffentlichen Strafe im germanisch-deutschen Recht*, Leipzig 1908, s. 15 i n., 26; Schubert: *op. cit.*, s. 63 i n., jednakże niekonsekwentnie na s. 76.

[60] Problem ten nie wiąże się w sposób bezpośredni z prawem pokojów ziemskich badanej epoki, a jego wyjaśnienie wymaga pogłębionych studiów. Odnośnie do prawa polskiego por. J. Matuszewski: *Główszczyzna chłopska i szlachecka*, Kwartalnik Historyczny, R. LXXI, nr 1, 1964, ss. 17—26; *id.*: *Chłopska główszczyzna cywilna w Polsce*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1964, t. XVI: z. 1, ss. 185—229.

Z innego jeszcze punktu widzenia kara kompozycyjna miała charakter mieszany. Drugim składnikiem tej kary, obok zadośćuczynienia materialnego na rzecz pokrzywdzonego i jego bliskich, była, jak wspomniano, kwota za naruszenie pokoju przypadająca na rzecz przedstawiciela władzy publicznej. Opłata ta nie miała jednak charakteru kary publicznej w sensie ścisłym z uwagi na jej bezpośredni związek z pokrzywdzonym. Dopiero, gdy w dalszym rozwoju ewolucyjnym utraciła swój charakter akcesoryjny i jej wymierzanie następowało niezależnie od woli pokrzywdzonego, stanowiła zalążek późniejszej samodzielnej kary pieniężnej.

System kar publicznych, reprezentujący wyższy stopień rozwoju prawa karnego, charakteryzowało to, że kary były wymierzane przez przedstawiciela władzy publicznej na życiu, zdrowiu, prawach osobistych i majątkowych przestępcy, bez zadośćuczynienia materialnego na rzecz pokrzywdzonego za poniesioną przez niego szkodę. Kara publiczna nie była więc związana z pokrzywdzonym w sensie ekwiwalentu fiskalnego, lecz stanowiła dolegliwość osobistą dotykającą sprawcę czynu przestępnego. W okresie, kiedy dominował system kar kompozycyjnych, poszkodowany mógł odstąpić od wykonywania zemsty i przyjąć odszkodowanie ze strony przeciwnika, zawierając z nim — jak już wspomniano — ugodę pozasądową czy sądową z zachowaniem jednakże uprawnień majątkowych przedstawiciela organu wymiaru sprawiedliwości. Przy karze kompozycyjnej punkt ciężkości opierał się więc na pokrzywdzonym, natomiast w systemie kar publicznych osoba pokrzywdzonego zeszła na plan dalszy, a na pierwszy wysunął się przedstawiciel publicznego wymiaru sprawiedliwości, który miał działać w imię interesu powszechnego.[61]

Cechą średniowiecznego prawa karnego na obszarze Niemiec jest równoległe występowanie obok siebie obu tych systemów, z przewagą jednej czy też drugiej tendencji, co warunkowane było aktualnymi stosunkami gospodarczo-społecznymi, politycznymi, a także oddziaływaniem kilku systemów prawa, które obowiązywały obok siebie w ówczesnym państwie. Należy więc zaznaczyć, że jednostronne opieranie się tylko na prawach szczepowych *(leges barbarorum)* przy badaniu prawa karnego państwa frankońskiego może prowadzić do błędnych wniosków, że w prawie tym stosowane były wyłącznie kary kompozycyjne. Tymczasem w prawie państwa frankońskiego występowała również kara publiczna i to nie tylko w stosunku do ludności niewolnej czy w przypadku ujęcia sprawcy na

---

[61] Znamienną cechą prawa karnego pokojów ziemskich badanej epoki jest brak konsekwentnych i pełnych zmian w dziedzinie postępowania sądowego, które odpowiadałyby przekształceniom prawa karnego materialnego. Sam problem jest złożony i wymaga odrębnych badań.

gorącym uczynku.[62] Wprawdzie w prawach szczepowych państwa frankońskiego niewątpliwie dominował system kar kompozycyjnych, jednakże z faktu tego nie można wysuwać wniosku, jakoby w prawie karnym państwa frankońskiego nie występowała kara publiczna, a jej pojawienie się było wynikiem dopiero prawa pokojów ziemskich. Pomijając już okoliczność, że kara publiczna pojawiła się w prawach szczepowych, wprawdzie rzadko i nie zawsze była wyrażona w sposób bezpośredni [63], należy zauważyć, że prawa szczepowe *(leges barbarorum)* w państwie frankońskim nie obejmowały całokształtu prawa karnego i nie można w oparciu o ten tylko system prawa spisanego formułować twierdzeń ogólnych, odnoszących się do całego prawa państwa frankońskiego.[64] Cechą charakterystyczną praw szczepowych było ujmowanie przestępstw dotyczących czynów o charakterze prywatnoprawnym, a pomijanie w zasadzie przestępstw politycznych, militarnych itp., podczas gdy już u Tacyta spotyka się *proditores, transfugae, ignavi et imbelles, corpore infames,* którzy podlegali karze śmierci.[65] Opieranie się wyłącznie na systemie praw szczepowych mogłoby więc doprowadzić do wniosków błędnych, jakoby tego rodzaju przestępstwa były zagrożone również tylko karami kompozycyjnymi.

Należy zauważyć wreszcie, że równolegle do systemu kar kompozycyjnych już od starożytności istniał pozasądowy wymiar sprawiedliwości karnej z urzędu, a stosowane w nim sankcje zawierały wszelkie cechy kar publicznych. W ramach tego trybu wymiaru sprawiedliwości przedstawiciel władzy publicznej (panujący, upoważniony przez niego urzędnik sądowo-administracyjny, a w badanej epoce, w związku z rozwojem zwierzchnictwa terytorialnego, również władca terytorialny) stosował kary na życiu, ciele i prawach majątkowych sprawcy, bez żadnego zadośćuczynienia na rzecz pokrzywdzonego. Wprawdzie sam rodzaj i sposób wykonania wymierzonej kary zależały od swobodnego uznania skazującego, kary były wymierzane arbitralnie i trudno dopatrzyć się w nich jakiegoś systemu [66],

[62] Tak przyjmowali zwłaszcza R. His: *Geschichte des deutschen Strafrechts bis zur Karolina,* München—Berlin 1928, s. 85; Hirsch: *op. cit.*, s. 106 i n.; H. Glitsch: *Zum Strafrecht des Zürcher Richtebriefs,* ZdSS XXXVIII (ZRG LI) GA, 1917, s. 238 i n.; Schubert: *op. cit.*, ss. 68 i n., 72 i n.; Schmidt: *op. cit.*, s. 57 i n.; Mitteis: *op. cit.*, s. 163 i n.; G. Radbruch: *Der Ursprung des Strafrechts aus dem Stande der Unfreien,* [w:] *Elegantiae Iuris Criminalis,* Basel 1938, s. 3 i n. Co do krytyki poglądu R. Hisa — por. Sawicki: *Pozasądowy...*, ss. 235 i przypis 177, 213 przypis 34.

[63] Brunner: *op. cit.*, Bd. II, ss. 780 i n., 784 i n.; Bar: *op. cit.*, s. 65 i n., 87; R. Scheyhing: *Eide, Amtsgewalt und Bannleihe,* Köln—Graz 1960, s. 10 i n.; H. Conrad: *op. cit.*, s. 170 i n., jednakże niekonsekwentnie na s. 439.

[64] Zwrócił na to uwagę już Makarewicz: *Einführung...*, ss. 264—267.

[65] Radbruch: *Der Ursprung...*, s. 1 i n.

[66] Sawicki: *Pozasądowy...*, s. 234 i n., 240; Grajewski: *op. cit.*, ss. 59, 69 i n., 187.

tym niemniej nie można zaprzeczyć, że w pozasądowym wymiarze sprawiedliwości karnej z urzędu występowały środki karne, wykazujące cechy kar publicznych.

Rozważając skutki prawne popełnionego przestępstwa należy podkreślić, że w wyniku prawa pokojów ziemskich w badanej epoce przewagę uzyskał system kar publicznych, natomiast kary kompozycyjne zostały wyparte na plan dalszy i przewidziane były przy przestępstwach mniejszej wagi. Ta zmiana w systemie środków karnych w badanej epoce wiązała się — jak już wyżej wspomniano — z ewolucją poglądów na istotę przestępstwa i kary. Wysunięcie na czoło elementu publicznoprawnego przez prawo pokojów ziemskich sprawiło, że zmianie uległy również funkcje środków karnych.

III. CELE KARY

Kara w prawie pokojów ziemskich miała służyć przede wszystkim zachowaniu porządku i bezpieczeństwa publicznego, stąd jako cel kary ujawnia się prewencja ogólna, chęć odstraszenia ogółu od popełniania przestępstw, a także oddziaływanie na samego sprawcę (prewencja szczególna) przez odstraszenie go dolegliwością osobistą czy majątkową tak surową, aby powstrzymać go od popełniania przestępstwa w przyszłości, bądź też całkowite unieszkodliwienie sprawcy.

Zmiana ta znalazła wyraz już w pierwszych pokojach Bożych w państwie niemieckim. Przewidziane w nich sankcje karne miały być środkiem w celu utrzymania ładu i bezpieczeństwa w państwie — *securitatis gratia omnibus* — środkiem powstrzymującym od popełniania niegodziwości — *ab iniquitate prohibeantur* — jak głosiły pokoje Boże: koloński z r. 1083 (art. 12) i moguncki z r. 1085 (art. 12).[67] W obydwu pokojach Bożych spotyka się normy, które bezpośrednio wyrażały dążenie do odstraszenia sprawcy — *ut deterreantur*, bądź też uwzględniały moment obawy przed karą — *timens vindictam, timens iudicium.*[68]

W prawie pokojów ziemskich, które zmierzały przede wszystkim do osiągnięcia celów praktycznych, znajdujemy zwykle opis samego czynu i sankcje karne, natomiast cel kary nie zawsze został wyrażony tak bezpośrednio. Niekiedy jednak arengi pokojów ziemskich formułowały w sposób abstrakcyjny cele pokoju ziemskiego, a zarazem cele środków karnych

[67] *MG Const.* I, nr 424, s. 605; nr 425, s. 607.

[68] Koloński pokój Boży z r. 1083 (*ibid.*, s. 604), art. 8: „[...] *verberibus castigentur et a pugnando deterreantur* [...]"; art. 7: „[...] *timens vindictam, quae in eum dictata est* [...]"; moguncki pokój Boży z r. 1085 (*loc. cit.*) art. 7: „[...] *timens iudicium, quod in eum dictatum est* [...]".

służących do jego realizacji. Arenga pokoju ziemskiego z r. 1152 cesarza Fryderyka I głosi, że pragnieniem władcy, który proklamował pokój *diu desideratam et antea toti terrae necessariam*, było „aby prawa boskie i ludzkie zachowały swoją moc", a także ochrona jednostki przed atakami i napaściami z czyjejkolwiek strony, „aby każdy zachował swe prawa".[69]

Ten sam władca w obszernej arendze pokoju ziemskiego z r. 1186, wspominając o obowiązku troski o pokój w swoim państwie, wyraźnie formułował postulat prewencji ogólnej — *reprobos quoslibet ac scelerosos a subditorum iniuriis aequitatis nostrae correctione*. Biorąc pod uwagę *quae dampna quantaeque desolationes hominum et provintiarum* [...] *provenerit, et quantos praeterita futurorum timores reportent* [...] nakazał [...] *ad reprimendas incendiariorum insolentias* [...], aby wszyscy wierni cesarstwa znali i ściśle przestrzegali ogłoszony przez niego pokój.[70]

Najliczniejsze wzmianki w tej materii zawiera moguncki pokój ziemski z r. 1235, ogłoszony przez cesarza Fryderyka II. Pod tym względem moguncki pokój Rzeszy z r. 1235 stanowi zjawisko wyjątkowe w ruchu pokojów ziemskich badanej epoki. Po raz pierwszy bowiem spotyka się w nim nie tylko przepisy opisujące czyn i sankcję karną, ale również rozważania prawodawcy co do przyczyn i podstawy uregulowania konkretnego problemu. Preambule do poszczególnych przepisów tego pokoju zajmują się *ratio legis* danej normy, a niekiedy zawierają nawet wyraźne zalecenia i wskazówki dla sędziów, w jaki sposób winni stosować prawo w praktyce.[71]

Naczelnym celem, który przyświecał temu władcy, a który znalazł wyraz w patetycznie sformułowanej arendze, było umocnienie rządów nad poddanymi podwójnymi więzami *pacis et iustitie*. Wtedy bowiem, czytamy dalej, wzrasta autorytet panującego, kiedy w przestrzeganiu pokoju i wymierzaniu sprawiedliwości „[...] *quantum terribilis est perversis, tantum est desiderabilis mansuetis* [...]". Stąd też troską panującego było, aby *sub felici nostrorum temporum statu circa subiectos nobis imperii populos vigeat pacis et iusticie moderamen*.[72] Preambule poszczególnych przepisów tego pokoju określały cele środków karnych, przy czym najczęściej spotykanym motywem jest prewencja ogólna, odstraszenie od popełniania

---

[69] *Ibid.*, nr 140, s. 195: „[...] *Inde est nos tam divinas quam humanas leges in suo vigore manere cupientes* [...] *et ab incursu et invasione quorumlibet defensare intendentes, quibuscumque personis ius suum observare* [...]".

[70] *Ibid.*, nr 318, s. 449.

[71] Przyczyną tej odrębności, w porównaniu do pozostałych pokojów ziemskich był — jak już wyżej wspomniano — wyższy poziom kultury prawniczej kancelarii ostatniego Hohenstaufa na tronie cesarskim, w wyniku oddziaływania kultury włoskiej, związanej z dworem cesarza w jego posiadłościach w Italii. Por. również przypis 49.

[72] *MG Const.*, II, nr 196, s. 241.

przestępstw. W preambuli art. 3 czytamy: [...] *quia quod ex humanis erroribus per momenta subtrahitur, nisi n e x u i p e n e s u b i a c e a t, i n p e r n i c i e m p r i s t i n a m r e c i d i v a t.*[73]

Cele prewencji ogólnej w sposób znamienny wiąże ten pokój z postulatem odbudowy *sui generis* praworządności. Urzędnicy i prawa po to są ustanowione, głosi art. 5, aby nikt nie był mścicielem krzywdy własnej [...] *quia ubi iuris cessat auctoritas, e x c e d i t l i c e n c i a s e v i e n d i* [...].[74]

Cele prewencyjne, odstraszenia, wyraźnie wynikają z art. 22 tego pokoju, który głosząc, że *penarum est pro qualitate nocentium inventum diversitas,* nakazuje, aby wyrok wyobcowania był publicznie ogłoszony przez sędziego. Ten sam przepis zawiera surowe zalecenie dla sędziego *(districte precipimus),* aby człowieka uwolnionego od wyobcowania, zgodnie z wymogami tego przepisu, sędzia nie uwalniał od kary zwanej *wette.* Miało to wedle prawodawcy stanowić czynnik odstraszenia — *u t m a g i s c e t e r i t i m e a n t, ne proscriptionibus involvantur.*[75] Wspomniane zalecenie zostało powtórzone w art. 28 tego pokoju w odniesieniu do sędziego dworu cesarskiego: [...] *Quam penam nemini relaxabit, ut homines proscriptionem p o c i u s t i m e a n t* [...].[76]

Cele prewencji ogólnej i odstraszenia formułował w sposób wyraźny art. 27 pokoju mogunckiego, dotyczący odpowiedzialności karnej osób współdziałających ze sprawcą przestępstwa. Preambula tego art. głosi: „[...] *Interciditur n o c e n d i m a t e r i a, si fautoribus occasio subtrahatur* [...]".[77]

Nie można oczywiście przy analizie celów kary w prawie pokojów ziemskich badanej epoki ograniczać się tylko do motywów sformułowanych *expressis verbis* przez prawodawcę. Cele te wynikały z samego charakteru poszczególnych zagrożeń karnych w prawie pokojów ziemskich. Dotyczy to w szczególności różnych rodzajów kary śmierci: przez ścięcie, powieszenie, łamanie kołem, różnorakich kar mutylacyjnych, niszczenia zamków i budowli warownych, których publiczna egzekucja miała służyć odstraszeniu ogółu od popełniania przestępstw.

Widok publicznych egzekucji, surowych i różnorodnych kar miał oddziaływać na wyobraźnię ówczesnego społeczeństwa. W źródłach niekiedy zwraca się uwagę na działalność organów wymiaru sprawiedliwości, pisząc o dużej liczbie powieszonych, o krwawych egzekucjach i zniszczeniach. Znamienna jest na przykład relacja zamieszczona w Annales Otten-

---

[73] *Ibid.*, s. 242.
[74] *Ibid.*, s. 243.
[75] *Ibid.*, s. 245 i n.
[76] *Ibid.*, s. 247.
[77] *Ibid.*, s. 246.

burani Isingrimi o działalności Fryderyka I (wówczas jeszcze króla) na terenie Szwabii w r. 1154: „[...] *Multus sanguis effusus est pro pace firmanda a Friderico rege plurimi suspensi et multae ecclesiae et villae et castella igni succensa* [...]".[78] Tego rodzaju drastyczne środki stosowane przez panującego, które mogły być stosowane nie tylko w drodze formalnego postępowania sądowego, ale również w drodze pozasądowego wymiaru sprawiedliwości karnej z urzędu, nie mogą jednak przesłaniać ogólnego obrazu słabości i niedowładu ówczesnego państwowego aparatu wymiaru sprawiedliwości, obezwładnionego licznymi przywilejami i immunitetami, nie będącego w stanie podjąć stałej, systematycznej i skutecznej walki z przestępczością.

Niezależnie od dominującej idei odstraszenia i prewencji, w niektórych normach prawa pokojów ziemskich badanej epoki można odnaleźć niekiedy reminiscencje idei odwetu — *ius talionis*, wedle której sprawcy czynu winno odpłacić się tym samym, co ów uczynił.[79] Zasada ta jednakże rzadko znajduje bezpośredni wyraz w tekstach pokojów ziemskich. Spotyka się to sformułowanie w pokoju ziemskim flandryjskim komesa Roberta II z r. 1111: „[...] *que pace praeter alia ad comprimendam plebeiam audaciam caedesque et latrocinia lex talionis promulgata* [...]".[80] Pokój ziemski Hainaut z r. 1200 w art. 1 głosi wyraźnie: „[...] *mortuum pro mortuo, menbrum pro menbro* [...]".[81]

Ślady tej idei można również odnaleźć w pokoju ziemskim cesarza Fryderyka I z r. 1152, który — podobnie jak i pokój z r. 1158 — usiłował wprowadzić całkowity zakaz stosowania zemsty jako legalnej formy wymiaru sprawiedliwości. Za zabójstwo groziła wedle prawa tego pokoju kara śmierci, za zranienie — kara utraty ręki.[82]

Równie rzadko spotyka się w prawie pokojów ziemskich badanej epoki ideę poprawy jako cel kary. Idea ta, ukształtowana pod wpływem chrześcijaństwa, występowała już w prawach szczepowych państwa frankońskiego[83], spośród których szczególnie godne uwagi jest sformułowanie w prawie szczepowym Bawarów przy okazji uregulowania prawa azylu wraz z jego biblijną motywacją: „[...] *Nulla sit culpa tam gravis, ut vita non*

---

[78] *MGSS* XVII, ed. G. H. Pertz, Hannoverae MDCCCLXI, s. 313.

[79] Conrad: *op. cit.*, I, s. 438; His: *Das Strafrecht...*, Bd. I, s. 372; Schmidt: *Einführung...*, s. 66 i n.

[80] *MG Const.* I, nr 432, s. 616.

[81] *Ibid.*, II, nr 425, s. 566.

[82] „[...] *Si quis hominem* [...] *occiderit, capitalem subeat sententiam* [...]" (art. 1, *ibid.*, I, nr 140, s. 195); „[...] *Si quis alium* [...] *vulneraverit* [...] *manus ei amputetur* [...]" (art. 3, *ibid.*, s. 196).

[83] Por. m.in. Brunner: *op. cit.*, II, s. 766; Schmidt: *Einführung...*, s. 67 i n.; Conrad: *op. cit.*, I, s. 172; Geib: *op. cit.*, I, s. 178; Schubert: *op. cit.*, s. 51 i n. Co do prawa kościelnego — por. Myrcha: *op. cit.*, s. 122 i n.

concedatur propter timorem Dei et reverentiam sanctorum, quia Dominus dixit: Qui dimiserit, dimittetur ei, qui non dimiserit, non ei dimittetur [...]". [84]

Pewne ślady tej koncepcji można dostrzec w przepisach pokoju ziemskiego z r. 1224, dotyczących odpowiedzialności osób udzielających schronienia i wsparcia zbiegłemu przestępcy. O ile zasadą w prawie pokojów ziemskich było poddawanie osób udzielających pomocy i schronienia przestępcy takiej samej karze, której winien podlegać sprawca czynu, wspomniany pokój w art. 15 i 19 zawiera nieco odmienne uregulowanie. Artykuł 15 przewidywał wprawdzie dla poplecznika *cum reo pari infamie et sentencie*, ale dopiero wtedy, gdy po trzykrotnym napomnieniu przez sędziego udzielający schronienia i pomocy przestępcy nie poprawił się — „*non resipuerit*". Podobny wymóg napominania przez sędziego i oczekiwanie na poprawę udzielającego gościny wyobcowanemu sprawcy czynu zawierał art. 19 tego pokoju. [85]

UWAGI KOŃCOWE

Zaostrzenie odpowiedzialności karnej i wysunięcie na pierwszy plan idei odstraszenia — prewencji ogólnej w prawie pokojów ziemskich badanej epoki wydaje się zrozumiałe w dobie intensyfikacji gospodarczej. Rozwój gospodarki towarowo-pieniężnej na wsi, powstawanie lokalnych rynków zbytu, ożywienie kontaktów handlowych zrodziło potrzebę ograniczania anarchii feudalnej, rozbójnictwa, wojen prywatnych oraz walki z narastającą falą przestępczości, stanowiącej zagrożenie dla interesów gospodarczych panującego i panów feudalnych, w dalszym rozwoju władców terytorialnych i miast. Należy przypuszczać, że właśnie czynniki ekonomiczne były przyczyną wysunięcia odstraszenia i prewencji jako zasadniczych idei kary w prawie pokojów ziemskich. W tym świetle nie wydaje się w pełni uzasadnione twierdzenie R. Hisa [86], jakoby myśl zastosowania odstraszenia w niemieckim prawie karnym została zapożyczona z prawa rzymskiego. Nie można wprawdzie wykluczyć możliwości oddziaływania zasad i idei rzymskiego prawa karnego, podobnie jak i oddziaływania pozostałych systemów prawa, jednakże zasadnicze przyczyny

---

[84] *Leges Baiuwariorum, Textus legis primus*, 7, ed. J. Merkel, *MGH Legum*, t. III; Hannoverae MDCCCLXIII, s. 273. J. Merkel aleguje w tym miejscu ewangelię św. Mateusza VI, 14, 15.

[85] *MG Const.* II, nr 284, s. 400 i n. (art. 15): [...] *Quod si detentor post proscriptionem suam bis et tertio a iudice commonitus non resipuerit, cum reo pari infamie ac sentencie subiacebit* [...] (art. 19) [...] *Si quis* [...] *a iudice commonitus ipsum non reliquerit, eidem dampnationi una cum* [...] *reus subiacebit* [...].

[86] His: *Geschichte...*, ss. 74 i 88.

należy widzieć w wewnętrznej sytuacji państwa niemieckiego w badanej epoce. Ruch pokojów ziemskich w państwie niemieckim rozwinął się na podłożu aktualnie panujących warunków ekonomiczno-społecznych, niosąc ze sobą tendencje i idee, będące charakterystycznym znamieniem stosunków wewnętrznych i stanu świadomości społecznej ówczesnego państwa i epoki.

Ujawniające się w prawie pokojów ziemskich zmiany w koncepcji przestępstwa i kary były również koniecznym następstwem nowych warunków ekonomiczno-społecznych, w szczególności intensyfikacji gospodarczej. Zrodziły one potrzebę podjęcia walki z nasilającą się falą rozbójnictwa, gwałtów i wojen prywatnych, będących zwyrodniałą postacią zemsty legalnej. Wyjaśniają zarazem wysunięcie przez prawo pokojów ziemskich kar publicznych w miejsce dotychczas szeroko stosowanego systemu kompozycyjnego.

Błędne jest, moim zdaniem, twierdzenie jakoby kara publiczna była wytworem dopiero pokojów ziemskich. Pokoje ziemskie przyczyniły się do tego, że kary publiczne, stosowane jeszcze w państwie frankońskim, zyskały przewagę nad systemem kar prywatnych, jakimi były opłaty kompozycyjne. Trzecim rodzajem sankcji karnej w prawie pokojów ziemskich badanej epoki, obok kar publicznych i kompozycyjnych, była zemsta legalna, coraz bardziej ograniczona, a u schyłku badanej epoki zepchnięta do pozycji prawa subsydiarnego. Środki stosowane w trybie zemsty stanowiły surogat kary, uznanej i tolerowanej przez państwo.

Kształtowanie się nowych koncepcji było wynikiem wzajemnego oddziaływania idei różnych systemów prawa w badanej epoce: reliktów dawnego prawa szczepowego, lennego prawa karnego z centralną instytucją felonii, idei prawa kościelnego, łączącego koncepcję występku z *peccatum, sacrilegium,* a także z *violatio pacis Deo promissum* w pokojach Bożych. Nie można wykluczyć również możliwości przenikania poszczególnych pojęć rzymskiego prawa karnego, np. *crimen laesae maiestatis* w pokoju ziemskim cesarza Fryderyka II z r. 1235, aczkolwiek mniejszy wpływ tego systemu tłumaczy się zasadniczo odrębnym już w założeniu charakterem pokojów ziemskich.

Wysunięcie przez prawo pokojów ziemskich na czoło elementu publicznoprawnego sprawiło, że zmianie uległy funkcje środków karnych. Kary w prawie pokojów ziemskich miały służyć przede wszystkim zachowaniu porządku i bezpieczeństwa publicznego. Stąd jako cel kary ujawnia się prewencja ogólna, chęć odstraszenia ogółu od popełniania przestępstw, a także oddziaływanie na samego sprawcę — prewencja szczególna. Rzadziej spotyka się w prawie pokojów ziemskich zasadę odwetu *(ius talionis)* czy też zasadę poprawy.

РЕЗЮМЕ

Предметом настоящей статьи является влияние права немецких „земских миров" на формирование понятия преступления и публичного наказания до середины XIII века. В этот период на определение разных фактических состояний „земские миры" употребляли разные термины. Однако общее определение понятия преступления встречает трудности. По мнению автора, центральное в земских мирах понятие *violatio pacis (Landfriedensbruch)* — это собирательное определение фактических состояний, содержащих одновременно детальные признаки преступлений. Анализ текстов „земских миров" этого периода исключает, по мнению автора, возможность сужения понятия *Landfriedensbruch* только до его специфических типов, связанных с применением такого способа легальной мести, который противоречил бы принципам права „земских миров", т.е. без предварительного *diffidatio* с нарушением *firmam pacem* и т.д.

Под влиянием права „земских миров" постепенно изменялись правовые взгляды на сущность преступления, что выразилось в выдвижении на первый план публично-правового элемента.

Формирование новых концепций было, по мнению автора, результатом взаимовоздействия идей разных систем права этой эпохи, пережитков старого родового права *(Volksrecht)*, ленного уголовного права с центральным институтом *felonii*, идеи церковного права, соединяющего концепцию проступка с *peccatum*, *sacrilegium* и с *violatio pacis Deo promissum* в „божьем мире". Нельзя исключить возможности проникания отдельных понятий римского уголовного права, например *crimen laesae maiestatis* в „земском мире" императора Фридерика II от 1235 г., хотя меньшее влияние этой системы права можно объяснить принципиально отличным характером предпосылок права „земских миров".

Изменения в концепции преступления и наказания, проявляющиеся в праве „земских миров", были также обязательным последствием новых общественно-экономических условий, особенно хозяйственной интенсификации. Они вызвали потребность борьбы с растущей волной разбоев, насилий и частных воен, которые являлись вырождающейся формой легальной мести. Вместе с тем они выясняют выдвигаемые правом „земских миров" публичных наказаний вместо широко применяемой композиционной системы.

По мнению автора, следует считать ошибкой утверждение, что публичное наказание было продуктом „земских миров". Они способствовали тому, что публичное наказание, применяемое еще во франконском государстве, получило преимущество над такой системой частных наказаний, как композиционный сбор.

Третьим видом уголовной санкции (кроме публичных и композиционных наказаний) в праве „земских миров" изучаемой эпохи была легальная месть, все более ограничиваемая, а в конце эпохи отодвинутая на позиции субсидиарного права.* Средства, применяемые в порядке месте, были суррогатом наказания, признанного и терпимого государством.

Выдвижение вправе земских миров на первое место публично-правового элемента вызвало и изменение функции средств наказания. В праве „земских миров" наказания должны были служить прежде всего охране порядка и пу-

---

* M. L. Klementowski: *Ograniczanie zemsty, jako formy wymiaru sprawiedliwości, przez prawo niemieckich pokojów ziemskich (XI wiek — połowa XIII wieku)*, Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio G, vol. XV (1968), 10, Lublin 1969.

бличной безопасности. Отсюда в качестве наказания выступает общая превенция, стремление отпугнуть общество от совершения преступлений, а также воздействие на самого преступника — частная превенция. Реже встречается принцип мести — *ius talionis* и принцип исправления.

Обострение уголовной ответственности и выдвижение на первый план принципа отпугивания — общей превенции в праве „земских миров" стало понятием в эпоху экономической интенсификации. В связи с этим мы считаем утверждение (R. His), что мысль отпугивания в немецком уголовном праве была взята из римского права, не совсем правильным. Правда, нельзя полностью отрицать воздействие принципов и идей как римского права, так и остальных правовых систем (франконская, ленная, церковная), однако, принципиальные причины лежат во внутреннем положении немецкого государства в эту эпоху. Движение „земских миров" развернулось на почве господствующих хозяйственно-общественных отношений, неся с собой тенденции и идеи, отражающие внутренние отношения и общественное сознание государства и эпохи.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Gegenstand der Abhandlung ist die Untersuchung des Einflusses des deutschen Landfriedensrechts auf die Entwicklung des Begriffs des Deliktes und der öffentlichen Strafe bis zur Hälfte des 13. Jahrhunderts. In den Landfrieden der zu untersuchenden Periode wurden für die einzelnen Tatbestände verschiedene Bezeichnungen gebraucht. Eine allgemeine Bezeichnung des Deliktbegriffes stösst aber auf Schwierigkeiten. Nach der Meinung des Verfassers ist der zentrale Begriff der Landfrieden, die *violatio pacis* (Landfriedensbruch), eine Sammelbezeichnung für Tatbestände, die gleichzeitig besondere Deliktmerkmale enthalten. Die Textanalyse der Landfrieden der betreffenden Periode erlaubt nach der Meinung des Verfassers keine Einschränkung des Begriffs Landfriedensbruch nur auf seine spezifischen Typen, verbunden mit der Anwendung der Legalrache auf eine den Grundsätzen des Landfriedensrechts widersprechende Weise, d.h. ohne vorherige *diffidatio*, unter Verletzung der *firma pax* usw.

Unter dem Einfluss des Landfriedensrechts vollzog sich eine allmähliche Veränderung der Ansichten über das Wesen des Deliktes, was darin seinen Ausdruck fand, dass das öffentlich-rechtliche Element auf den ersten Plan trat.

Die Gestaltung der neuen Begriffe war nach der Meinung des Verfassers das Ergebnis der gegenseitigen Einwirkung der Ideen verschiedener Rechtssysteme der betreffenden Periode, und zwar: der Überbleibsel des alten Volksrechts, des Lehensstrafrechts mit Felonie als Zentralinstitut sowie der Ideen des Kirchenrechts, die den Begriff des Deliktes mit peccatum, sacrilegium und mit der *violatio pacis Deo promissae* in den Gottesfrieden vereinten. Es kann auch die Möglichkeit der Einwirkung einzelner Begriffe des römischen Strafrechts nicht ausgeschlossen werden, z.B. *crimen laesae maiestatis* im Landfrieden Kaiser Friedrichs II. vom Jahre 1235, obwohl der geringere Einfluss dieses Rechtssystems durch der prinzipiell andersartigen Charakter des Landfriedensrechts erklärt werden kann.

Die im Landfriedensrecht auftretenden Wandlungen der Auffassung von Delikt und Strafe waren auch ein notwendiges Ergebnis neuer wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse, insbesondere der Intensivierung der Wirtschaft. Sie schufen das Bedürfnis des Kampfes gegen die steigende Welle von Räubertum, Gewalttätig-

keiten und Privatkriegen, die eine entartete Form der Legalrache darstellten. Sie helfen auch verstehen, warum im Landfriedensrecht an Stelle des bisher weit verbreiteten Kompositionensystems öffentliche Strafen treten.

Die Behauptung, die öffentliche Strafe sei erst das Produkt des Landfriedensrechts, ist nach der Meinung des Verfassers unzutreffend. Die Landfrieden trugen dazu bei, dass öffentliche Strafen, die schon im Fränkischen Reich angewendet wurden, über die Privatbussen des Kompositionensystems das Übergewicht gewannen.

Die dritte Art der Strafsanktion im Landfriedensrecht der betreffenden Periode, neben den öffentlichen Strafen und den Privatbussen, war die Legalrache, die immer mehr eingeschränkt und am Ende dieser Periode in die Rolle eines Subsidiärrechts gedrängt wurde. * Die in der Legalrache gebrauchten Mittel waren ein Ersatz für die vom Staat anerkannte und geduldete Strafe.

Die Tatsache, dass im Landfriedensrecht das öffentlich-rechtliche Element an die erste Stelle trat, brachte mit sich, dass sich die Funktionen der Strafmittel änderten. Die Strafen im Landfriedensrecht sollten vor allem der Wahrung von Ordnung und öffentlicher Sicherheit dienen. Daher erscheint als Zweck der Strafe die Absicht, die Gesellschaft von der Vollbringung von Straftaten abzuschrecken (allgemeine Vorbeugung) sowie auf den potentiellen Täter einzuwirken (besondere Vorbeugung). Seltener trifft man im Landfriedensrecht das Prinzip der Vergeltung *(ius talionis)* oder das Besserungsprinzip.

Die Verschärfung der strafrechtlichen Verantwortung und das Hervorheben im Landfriedensrecht des Abschreckungsprinzips, der allgemeinen Vorbeugung, wird verständlich in der Zeit der Intensivierung der Wirtschaft. In diesem Zusammenhang scheint die Behauptung (R. His) nicht ganz richtig zu sein, die Idee der Abschreckung im deutschen Strafrecht sei dem römischen Recht entlehnt worden. Zwar kann der Einfluss der Prinzipien und Ideen des römischen Rechts nicht ausgeschlossen werden, ähnlich wie der übrigen Rechtssysteme, d.h. des fränkischen Rechts, des Lehensrechts und des Kirchenrechts, die Hauptursachen sind aber in der inneren Lage des damaligen Reiches zu suchen. Die Landfriedensbewegung entwickelte sich auf dem Grund der herrschenden wirtschaftlich-sozialen Verhältnisse und brachte Tendenzen und Ideen mit, die ein charakteristisches Merkmal der inneren Verhältnisse und des Zustandes des damaligen Reiches und der damaligen Epoche darstellten.

---

* M. L. Klementowski: *Ograniczanie zemsty, jako formy wymiaru sprawiedliwości, przez prawo niemieckich pokojów ziemskich (XI wiek — połowa XIII wieku)*, Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio G, vol. XV (1968), 10, Lublin 1969.